

घोषणा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह, दोस्रो बर्ष चौथो सेमेस्टर (५९३) पाठ्यांशको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि आन्तरिक बसाइसराइको कारण र प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको छु । प्रस्तुत शोधपत्र पुरा गर्दा सम्बन्धित रचना र प्रतिवेदनहरुको पुनरावलोकन गरिएको छ । तर कुनै लेख रचनाको हुबहु नक्कल गरिएको छैन । यस अध्ययनका कुनै पनि अंश अन्य परियोजनाका लागि उपयोग र प्रकाशन गरिएको पनि छैन । तसर्थ यो शोधपत्र अध्ययन नितान्त मौलिक र नवीन भएको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु साथै कुनै पनि त्यस्ता कमजोरी भेटिएमा वा पत्ता लागेर शोधपत्र अस्वीकृत भएमा मेरो मन्जुरी रहने छ ।

विक्रम के.सी.

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
डोटी बहुमुखी क्याम्पस, सिलगढी, डोटी
समाजशास्त्र विभाग

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र !

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह, दोस्रो बर्ष चौथो सेमेस्टर (५९३) पाठ्यांशको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको शोधपत्र आन्तरिक बसाइसराइको कारण र प्रभाव शोधार्थी बिद्यार्थी विक्रम के.सी.ले मेरो निर्देशनमा तयार गरेको हो । अत्यन्त मेहेनतपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

तिलक राज पाण्डे

शोधनिर्देशक

डोटी बहुमुखी क्याम्पस, सिलगढी, डोटी

समाजशास्त्र विभाग

मिति : २०८१/०२/२७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
डोटी बहुमुखी क्याम्पस, सिलगढी, डोटी
समाजशास्त्र विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह, दोस्रो बर्ष चौथो सेमेस्टरको (५९३) पाठ्यांशको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि शोधार्थी विद्यार्थी विक्रम के.सी.द्वारा आन्तरिक बसाइसराइको कारण र प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

शोधपत्र मुल्यांकन समिति

<u>पद</u>	<u>नाम</u>	<u>हस्ताक्षर</u>
विभागीय प्रमुख	राजेन्द्र प्रसाद भट्ट	
आन्तरिक सुपरिवेक्षक	तिलकराज पाण्डे	
वाह्य परीक्षक	तिलक बहादुर बम	
मिति : २०८१/०५/०५		

कृतज्ञता ज्ञापन

आन्तरिक बसाइसराईको कारण र प्रभाव शोधशीर्षक रहेको प्रस्तुत शोधकार्यका लागि आफ्नो अमूल्य समय दिई शोध कार्य सुरु देखि तयार पार्दासम्म सल्लाह सुझाव दिनुहुने आदरणीय शोध निर्देशक तिलकराज पाण्डेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुको साथै शोधपत्र तयार पार्दासम्म आफ्नो महत्वपूर्ण सहयोग गर्ने क्याम्पस प्रमुख सह प्राध्यापक दिलानन्द जोशीज्यू, सहायक प्रमुख हर्क बहादुर कलेलज्यू, लोकराज भाटज्यू र विभागीय प्रमुख राजेन्द्र प्रसाद भट्टज्यू, शिक्षक शान्ता हमालज्यू र नेपाली अक्षरलाई सुद्विकरण परिक्षणमा सहयोग गर्नुहुने उप.प्रा. होमनाथ जोशीज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

त्यसैगरी यस शोधकार्यको लागि आवश्यक सल्लाह, सुझाव र मार्गदर्शन गरि बाह्य निर्देशकको भूमिका प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरुप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अनुसन्धानका क्रममा उचित सद्भावका साथ तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग पुर्याउनु हुने अध्ययन क्षेत्रका उत्तरदाताहरूमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यसरी नै व्यवहारिक समस्यासँग संघर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई उच्च शिक्षामा पाइला टेकाइ हौसला र प्रेरणाका साथ विश्वविद्यालय शिक्षासम्म पुर्याउन सफल बनाउनु हुने आमा प्रति हृदयदेखि खुसी व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी मेरो सम्पूर्ण कार्यमा विभिन्न तवरबाट हौसला प्रदान गर्ने प्रिय श्रीमतीलाई हृदयदेखि नै सम्भन चाहन्छु ।

अन्त्यमा विभिन्न पक्षबाट सहयोग पुर्याउनु हुने मेरा सम्पूर्ण परिवारका सदस्यहरू, ईष्ट मित्र, नातेदारहरू र मेरा शुभ चिन्तकहरूलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दै मेरा सहपाठी साथीहरूप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

विक्रम के.सी.

शोधसार

यो अध्ययन आन्तरिक बसाइसराइको कारण र प्रभाव शीर्षकमा गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्यहरु डोटी जिल्ला दिपायल सिलगढी नगर पालिका वडा नं. ५ र ६ जिल्लाको सदरमुकाम यहाँबाट मानिसहरु बसाइ सरेर गइसकेपछि उनिहरुको जिवनस्तरमा आएको परिवर्तन र उनिहरु बसाइसरि सके पछि यस ठाउँमा परेको परिवर्तनको प्रभावको विश्लेषण अझै सम्म कुनै पनि अनुसन्धान नभएकोले यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

यस अनुसन्धान विधि अन्तर्गत अनुसन्धानको ढाँचा, अध्ययन क्षेत्रको छनौट, तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति, अध्ययनको समग्रता र तथ्याङ्क सङ्कलनका विधिहरु, तथ्याङ्क विश्लेषण जस्ता विषयलाई समावेश गरिएको छ ।

दिपायल सिलगढी नगरपालिका वडा नं. ५ र ६ सिलगढी सदरमुकामको प्रमुख प्रशासनिक र व्यापारिक इलाका रहेको थियो । सिलगढी बजार पश्चिम नेपालका ठूला बजारमध्येको एकमा पर्ने ठाउँ हो । बाइसे चौविसे राज्य हुँदा अछामी, बभाडी, बिमकोटे र दर्लामी राजाहरु कनिमेलका लागी यहाँ आउने गर्दथे । जुम्ला, हुम्ला, अछाम, बाजुरा देखी सुर्खेतका मानिसहरुको चहलपहल हुने गर्दथ्यो । स्थानीयको अनुसार यातायातको विकास र संघिय संरचना अनुसार सबै काम स्थानीय तहमा हुने र जिल्लामा चहलपहल कम भएको र व्यापार व्यवसायमा मन्दि भएको र सुदूरपश्चिमको राजधानी पनि धनगढी भएको कारण मानिसहरु यस क्षेत्रबाट बसाइ सरेँ धनगढीं गएको देखिन्छ ।

यस अध्ययनले यहाँका मानिसहरु आफु बसाइसराइ गए पनि यहाँ रहेको पुराना घरहरु विक्री पनि नगरेको अवस्था र लगानी पनि नगरेको कारण यहाँको यहाँको सामाजिक विकासमा दिनानुदिन चुनौति थपिदै गइरहेको छ । बसाइ सर्नुको कारण भनेको सरकारले यस क्षेत्रमा राम्रो स्वास्थ्य अस्पताल, शिक्षा को विकास गर्न नसक्नु र व्यापार व्यवसाय नहुनुले गरिबि बाट बचनको लागि हो । पहिले मानिसहरु आफ्नो पेसा र आमदानीमा अनुसारको जीवनसैलीमा सन्तुष्ट थिए । जब बिस्तारै छिमेकीहरु बसाइसराइ सुरु गर्दै गए आफुहरुमा पनि धेरै कुराको अभाव महसुस गरी धनगढी, काठमाण्डौं र कामको खोजीमा भारत तर्फ पनि बसाइसराइ सरेका हुन् । बसाइसराइले उनिहरुको जिवनमा धेरै कुराको समाधान गरेको छ र जीवन राम्रोसँग चलाउन सकेका छन् । अर्कोतर्फ सिलगढीको जनसंख्या दिनानुदिन घट्दै गइरहेको कारण गाउँमा परिणत हुँदै गइरहेको छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ सङ्ख्या
घोषणा	ii
सिफारिस पत्र	iii
स्वीकृति पत्र	iv
कृतज्ञता ज्ञापन	v
शोधसार	vi
विषय सूची	vii-ix
तालिका सूची	x
अध्याय - एक परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ उद्देश्यहरू	६
१.४ अध्ययनको महत्त्व	६
१.५ अध्ययनको सीमा	७
अध्याय - दुई सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा	
२.१ अनुभवजन्य सामग्री पुनरावलोकन	८
२.२ सैद्धान्तिक समिक्षा	१२
२.३ आन्तरिक बसाइसराइको अवधारणात्मक ढाँचा	१४
अध्याय - तीन अनुसन्धान पद्धति	
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोट र औचित्य	१६
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.३ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	१६
३.४ अध्ययनको समग्रता र नमुना छनौट	१७
३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि	१७
३.५.१ प्रश्नावली सर्वेक्षण	१७
३.५.२ गहन अन्तरवार्ता	१८

३.५.३ अवलोकन	१८
३.५.४ लक्षित समूह छलफल विधि	१८
३.६ तथ्याङ्कको विश्वसनियता एवं प्रमाणिकता	१९
३.७ तथ्याङ्कको विश्लेषण	१९

अध्याय – चार तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण

४.१ सिलगढीको बसाइसराइको इतिहास	२०
४.२ लिङ्ग अनुसारको बसाइसराइको अवस्था	२१
४.३ बसाइसराइको प्रवृत्ति	२२
४.४ सामाजिक, आर्थिक अवस्था	२३
४.४.१ उमेरको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	२४
४.४.२ लिङ्गको आधारमा उत्तरदाताको वितरण	२६
४.४.३ जातजातिको आधारमा उत्तरदाताको वितरण	२७
४.४.४ पेशाको आधारमा उत्तरदाताको वितरण (पहिले र अहिले)	२८
४.४.५ उत्तरदाताको पूर्व आम्दानीको स्रोत	२९
४.४.६ बसाइसराइपछि उत्तरदाताको मुख्य आम्दानीको स्रोत	३०
४.४.७ गन्तव्य स्थानमा सम्पत्ति आर्जनको स्रोत	३१
४.४.८ शिक्षाको आधारमा उत्तरदाताको वितरण	३२
४.४.९ परिवारको आकार	३५
४.४.१० वैवाहिक अवस्था	३६
४.४.११ निर्णयमा सङ्लग्न व्यक्ति	३७
४.५ सिलगढीबाट बसाइसराइको कारण	४१
४.५.१ बसाइसराइ गर्न बाध्य गर्ने (विकर्षक) तत्वहरु	४२
४.५.२ बसाइसराइ गर्न प्रेरित गर्ने आकर्षक तत्वहरु	४६
४.६ उद्गम क्षेत्र र गन्तव्य क्षेत्रमा बसाइसराइले पारेको प्रभाव	४८
४.६.१ बसाइसराइले उद्गम क्षेत्रमा पारेको प्रभाव	४९
४.६.१.१ चाडपर्व	४९
४.६.१.२ आर्थिक प्रभाव	५१

४.६.१.३ सामाजिक प्रभाव	५२
४.६.१.४ सांस्कृतिक प्रभाव	५२
४.६.१.५ वातावरणिय प्रभाव	५२
४.६.२ बसाइसराइले गन्तव्य क्षेत्रमा परेको प्रभाव	५३
४.६.२.१ आर्थिक प्रभाव	५३
४.६.२.२ सामाजिक प्रभाव	५३
४.६.२.३ सांस्कृतिक प्रभाव	५४
४.६.२.४ वातावरणिय प्रभाव	५४
अध्याय -पाँच सारांश र निष्कर्ष	
५.१ सारांश	५६
५.२ निष्कर्ष	५७

सन्दर्भ सूची

अनुसूची १ बसाइसराइ गरी गएकाहरूलाई सोधिने प्रश्नहरू
अनुसूची २ यही बसोबास गरीरहेकालाई सोधिने प्रश्नहरू
अनुसूची ३ स्थानीय तहका लागि प्रश्नावली
अनुसूची ४ फोटोहरू
अनुसूची ५ मानचित्र

तालिका सूची

- तालिका नं. १ लिङ्ग अनुसारको बसाइसराइको अवस्था
तालिका नं. २ बसाइसराइको प्रवृत्ति
तालिका नं. ३ उमेरको आधारमा उत्तरदाताको विवरण
तालिका नं. ४ लिङ्गको आधारमा उत्तरदाताको वितरण
तालिका नं. ५ जातजातिको आधारमा उत्तरदाताको वितरण
तालिका नं. ६ बसाइसराइ अघि उत्तरदाताको मुख्य आम्दानीको स्रोत
तालिका नं. ७ बसाइसराइपछि उत्तरदाताको मुख्य आम्दानीको स्रोत
तालिका नं. ८ गन्तव्य स्थानमा सम्पत्ति आर्जनको स्रोत
तालिका नं. ९ शिक्षाको आधारमा उत्तरदाताको वितरण
तालिका नं. १० परिवारको संरचना
तालिका नं. ११ परिवारको आकार
तालिका नं. १२ वैवाहिक अवस्था
तालिका नं. १३ निर्णयमा संलग्न व्यक्ति
तालिका नं. १४ उत्तरदाताको जग्गा जमिनको अवस्था
तालिका नं. १५ भौतिक सुविधा
तालिका नं. १६ बसाइसराइ गर्न बाध्य गर्ने (विकर्षक) तत्वहरू
तालिका नं. १७ बसाइसराइ गर्न आकर्षित गर्ने तत्वहरू

चित्र

- चित्र नं. १ बसाइसराइको प्रवृत्ति